

Izvorni članak UDK 165.743:329.12
1:321.7Dewey, J.
Primljeno 27. 4. 2010.

Asim Mujkić

Univerzitet u Sarajevu, Fakultet političkih nauka, Skenderija 72, BIH-71000 Sarajevo
mujkica@fjn.unsa.ba

Budućnost demokracije

Emancipatorska imaginacija i stvarnost kapitalizma u spisima kasnog Johna Deweyja

Sažetak

Što bi moglo poći krivo u liberalizmu, već je poodavno nagovješteno. Jedan od najvećih liberalnih mislilaca, John Dewey, napisao je niz tekstova u svojoj »kasnoj fazi« u kojima je jasno ukazao na apsolutistički defekt liberalističke doktrine koji je nevjerojatno aktualan i danas. Taj nam uvid može poslužiti kao upozorenje što bi liberali trebali izbjeći u budućnosti. U tekstu se analiziraju mogućnosti otvorene Deweyjevim ključnim stavom da se liberalizam mora obraniti od vlastitih esencijalističkih, odnosno apsolutističkih pretenzija. Jedan takav »de-esencijalizirani« liberalizam počiva na inspirativnom uvidu da »individuum nije ništa fiksno (potrošač, pripadnik određene klase, pripadnik neke etničke grupe ili tome slično – A. M.), dano. On je nešto što se postiže, i to ne u izolaciji« već samo u širem društveno-kulturalnom kontekstu. U tom smislu, liberalizam ima smisla samo ako je liberalni socijalizam.

Ključne riječi

liberalizam, liberalni socijalizam, radikalna demokracija

Pad Berlinskog zida prije ravno dvadeset godina nagovijestio je potpuni trijumf takozvanog postideološkog doba, doba *slobode*: nastupio je »kraj historije« kao metafora krajnje točke do koje ljudski rod može evoluirati, na što je ukazivao Francis Fukuyama. On izražava bit ovog post-ideološkog doba u svom kratkom tekstu pod naslovom »Ostajemo na kraju historije«¹ u kojima kategorički tvrdi:

1. »... iza liberalne demokratije i tržišta, ne postoji ništa više prema čemu možemo još evoluirati... Premda postoje retrogradna područja koja se tom procesu opiru, teško je zamisliti neku alternativnu civilizaciju u kojoj bi ljudi uistinu htjeli živjeti – posebno nakon što su socijalizam, monarhija, fašizam i druge verzije autoritativne vladavine diskreditirane«;
2. »Demokratija i slobodno tržište nastavit će sa širenjem postajući dominantni principi organizacije za veći dio svijeta.«²

1 Francis Fukuyama, »Ostajemo na kraju historije«, *Odjek* 2 (jesen–zima 2001.), Sarajevo, str. 38–39, prijevod Asim Mujkić.

2 O tome sam ekstenzivnije pisao u: Asim Mujkić, »Liberalizam vs. neoliberalizam – rasprava u povoj«, u: Adnan Huskić, Asim Mujkić (ur.), *John Rawls i perspektive liberalne demokratije u BiH*, Friedrich Naumann Stiftung, Sarajevo 2003., str. 19–33.

Najavljeni »kraj historijskog razvoja« istovremeno označava i kraj historijskog bića – čovjeka. Svaka od onih samo historijskih »autoritativnih vladavina« koje spominje Fukuyama, imala je svoju dominantnu naraciju o kraju historije, naraciju o konačnom *ozbiljenju* misije čovjeka na zemlji koja bi na neki način proistjecala iz same njegove transcendentale suštine. Svjedočimo li pak danas uspostavljanju jednog novog koncepta ozbiljenja čovjekove misije? Možemo li u Fukuyaminim hipotezama osjetiti odjek jedne takve intencije? Prikriva li i previše često ponavljani stav o odsustvu takve naracije upravo jednu pozadinsku naraciju o ozbiljenju? Proklamirana sloboda od ideološkog odmjeravanja, koja se poput mantrе ponavlja od rušenja Berlinskog zida, počela se razumijevati kao sloboda od svakog smisla koja je svoj puni izraz poprimila u suvremenoj medijskoj slici svijeta koja djeluje na način brzog smjenjivanja slika i informacija – međusobno nepovezanih, naprosto besmislenih. Pod dominacijom brzog smjenjivanja slika, kritičko mišljenje koje bi se drznuo propitati naraciju ove *ostvarene slobode* ne samo da se umrtvljuje, jer se gubi svaki smisaoni okvir, preglednost cjeline, nego se svaka pojava takvog mišljenja prikazuje kao puki *radikalizam*. Ova sloboda se danas javlja kao *sloboda od politike*, sloboda od svake smislene političke participacije. Cjelokupni politički spektar, i ljevicа i desnica, seli se k praznini centra. Ali nije li ta pobjeda centra reduciranog na Fukuyamine parlamentarnu demokraciju i slobodno tržište, unutar kojega se gubi svaki smisao političke spektralizacije (unutar kojega se ljevicа počinje zalagati za oštru antiimigrantsku politiku, a desnica za državni intervencionizam), u stvari nešto *najradikalnije* s obzirom na njegovu sveprisutnost? Drugim riječima, mogli bismo smatrati »ozbiljnim nazatkom ako bismo u borbi za demokraciju naprosto prihvatili 'trenutno postojeće kapitalističke liberalne demokracije' kao 'kraj historije'«. ³ Ima, čini se neke ironije u tome da su možda najznakovitiji predstavnici realnih kapitalističkih liberalnih demokracija, ili zemalja »realnog liberalizma«, ustvari bivše zemlje »realnog socijalizma«. U jednom takvom kontekstu politika se još može javiti samo kao jedan od sektora estradnog djelovanja, zabave. Dva desetljeća *kraja povijesti*, odnosno postideološkog ili postpolitičkog doba, razvila su, čini se, vrlo efikasan politički mehanizam, kako to John Dewey naziva, mehanizam »restrikcije slobode« koja nepogrešivo prati paralelan proces »restrikcije političkog« u smislu političke participacije građanina, a koji se u principu i svojoj operativnosti ne razlikuje od sličnih mehanizama političke moći oligarhijskog odlučivanja kakve smo imali priliku vidjeti u povijesti. Ovu tendenciju gubljenja političkog identiteta, vođenu slobodnim medijima i to u društvu parlamentarne demokracije i slobodnog tržišta, prije sedamdesetak godina John Dewey opisao je između ostalog i ovako:

»Osim činjenice da štampa može postati ometalački faktor svojom trivijalnošću ili postati subjekt frakcionaštva, ili postati instrumentom za usađivanje ideja koje podržavaju skrivene interese grupe ili klase (a sve u ime javnog interesa), svjetska scena je danas takva da su individue zasute i emotivno zbudjene publiciranim odjecima izoliranih događaja.«⁴

Dewey je još eksplicitniji u svom tekstu »Our Un-Free Press« iz 1935. godine gdje kaže:

»Oni koji vjeruju da ciljevima slobode i jednakosti mogućnosti za sve služi sloboda koncentriranog kapitala koji upravlja proizvodnjom i distribucijom u svrhu dobrobiti vlasnika kapitala, bit će jako zadovoljni sadašnjom slobodom štampe.«⁵

U svom tekstu »The Future of Liberalism«⁶ (»Budućnost liberalizma«) Dewey ukazuje na ovaj *fundamentalni defekt* doktrine liberalne demokracije koji je nevjerovatno primjenljiv na Fukuyamin imperativ danas. Naime, Dewey sma-

tra da je »fundamentalni defekt u nedostatku percepcije historijske uvjetovanosti. Ovaj nedostatak«, nastavlja Dewey, »izražen je u koncepciji individuuma kao nečega danog, u sebi cjelovitog i slobode kao nečega već danog u posjedu individuuma kome je potrebno samo otklanjanje nekih izvanjskih restrikcija kako bi se mogao manifestirati«. ⁷ Drugi njegov potporni stup – slobodno tržište – također učvršćuje taj fundamentalni defekt. Naime, u svome tekstu »Democracy is Radical« Dewey primjećuje kako je liberalizam danas ništa više do »politički izraz slobodnog ekonomskog poduzetništva« ⁸ i to s jasno izraženim klasnim karakterom jer su se, kako piše Dewey u istome tekstu, »tzv. liberalne stranke borile za maksimum individualističke ekonomske djelatnosti uz minimum društvene kontrole i to su radile u interesu onih koji su uključeni u proizvodnju i trgovinu«, što sve skupa, s razočarenjem konstatira Dewey, taj cijeli pokret gura k »definitivnom neuspjehu u ostvarenju ciljeva slobode i individualiteta«. ⁹ Štoviše, cjelokupna koncepcija liberalne demokracije lako je degenerirala, kako primjećuje Dewey, u *pseudo-liberalizam* koji se posebno ogleda u doktrini takozvanog *laissez-faire* liberalizma. Nismo li upravo danas svjedoci ponovne rehabilitacije ili čak možda dovršenja ove doktrine, čije je simptome na samom njenom početku detektirao Dewey, na međunarodnoj razini, čiju apologiju potpisuju neokonzervativni intelektualci slobodnog svijeta, kraja historije i ratova civilizacija?

Kakva je to liberalna demokracija danas trijumfirala na kraju historije? Svakako tzv. 'buržuska demokracija' koju Dewey definira kao onu »čija moć počiva u rukama financijskog kapitala, bez obzira na interese vlasti ili naroda«, odnosno demokracija koja, kako piše Dewey, »daje moć nekolicini nad životima i mislima većine«. ¹⁰ Tome nasuprot, Dewey nas uči da je smisao liberalne demokracije negdje drugdje. On bi mogao biti sažet u metafori »imaginacije« kao, kako Dewey opisuje u svojoj knjizi *Art and Experience*, »glavnom instrumentu dobra«, ¹¹ koja nas nagoni na stalnu ekspanziju, rekonstrukciju postojećih institucija, ukazujući na stalno nove oblike tlačenja i poniženja ljudi od strane moćnika. Međutim, upozorava Dewey,

»... puna sloboda ljudskog duha i individualnosti može se postići samo ako postoji mogućnost otvorenog pristupa kulturnim resursima civilizacije. Nijedno ekonomsko stanje stvari nije puko ekonomsko. Ono ima dubokog učinka na prisustvo ili odsustvo kulturne slobode. Bilo koji libe-

3

Chantal Mouffe, *The Return of the Political*, Verso, London–New York 2005., str. 90.

4

John Dewey, »Freedom and Culture« (1939.), u: Jo Ann Boydston (ur.), *John Dewey, The Later Works, 1925–1953*, Vol. 13: 1938–1939, Southern Illinois University Press, Carbondale–Edwardsville 1991., str. 63–189, ovdje str. 92.

5

John Dewey, »Our Un-Free Press« (1935.), u: Jo Ann Boydston (ur.), *John Dewey, The Later Works, 1925–1953*, Vol. 11: 1935–1937, Southern Illinois University Press, Carbondale–Edwardsville 1987.

6

John Dewey, »The Future of Liberalism«, u: *ibid.*, str. 289–295.

7

Ibid., str. 290.

8

John Dewey, »Democracy is Radical« (1937.), u: Larry A. Hickman i Thomas M. Alexander (ur.), *The Essential Dewey, Vol. 1., Pragmatism, Education, Democracy*, Indiana University Press, Bloomington–Indianapolis 1998., str. 337–339, ovdje str. 337.

9

Ibid.

10

Ibid., str. 337–338.

11

John Dewey, »Art as Experience« (1934.), u: Jo Ann Boydston (ur.), *John Dewey, The Later Works, 1925–1953*, Vol. 10: 1934, Southern Illinois University Press, Carbondale–Edwardsville 1987., str. 350.

ralizam koji ne uviđa prioritet pune kulturne slobode i koji ne uviđa odnos između nje i genuine industrijske slobode kao načina življenja degenerirani je i lažljivi liberalizam.«¹²

Međutim, kulturalni novogovor postideološkog doba kao da se iscrpljuje u tzv. 'politički korektnom govoru'. Ovaj izjednačujući novogovor prikriva jednu fundamentalnu razliku – *klasnu* razliku, transferirajući društveni konflikt i političku deliberaciju na razinu etničkog, religijskog, rodnog, rasnog, pa ovaj, takozvani 'moralni rat', tako »dopušta nižim klasama«, kako primjećuje Slavoj Žižek, »da artikuliraju i izraze svoj bijes bez uznemiravanja dominantnih ekonomskih interesa«, pa je onda »kulturni rat«, kao obilježje nagoviještenog »kraja historije«, u biti »klasni rat drugim sredstvima: jedno je izmještanje drugog«¹³ ili, možda je bolje reći, nastavak klasnog ugnjetavanja u novoj formi opće permisivnosti u artikulaciji gnjeva onih prezrenih. Tako se javna sfera globalnog neoliberalnog komonvelta, a s njom u vezi i politička, reducira na *dozvoljeni* politički korektni govor koji suzbija emancipatorsku imaginaciju pripisujući joj uvijek destruktivni radikalizam. Težnju za kontroliranjem imaginacije kao »onemogućavanje svake alternative neoliberalizmu«¹⁴ koja se, svjedoci smo od 1989., snažno kanalizira i usmjerava k politički korektnom vokabularu »ljudskih prava i sloboda« na primjer, Dewey opisuje kao tendenciju »inherentnu svim režimima« u čijem je podmetu, nastavlja, »zahtjev za totalnom lojalnošću svih svojih podanika«. Ako ti režimi žele biti trajniji, oni, kako primjećuje Dewey, »prije svega moraju preuzeti kontrolu nad imaginacijom sa svim onim impulsima i motivima koje obično nazivamo unutarnjim«,¹⁵ što vremenom ne postaje ništa drugo do, kako to Dewey naziva, »kolektivnom halucinacijom«. Istovremeno, ekonomska sfera se esencijalizira, odnosno apsolutizira u tolikoj mjeri da postaje sinonimna sa slobodom čovjeka uopće. Dewey rezignirano, još 1936. godine, opaža:

»Tragični slom demokracije dugujemo činjenici identifikacije slobode s maksimumom neograničenog individualističkog djelovanja u ekonomskoj sferi, pod institucijama finansijskog kapitalizma, što je bilo podjednako fatalno kako za ostvarenje slobode za sve tako i za ostvarenje jednakosti.«¹⁶

Ovaj transfer slobode iz sfere političkog u sferu neograničenog ekonomskog djelovanja odaje jedan latentni sukob unutar same koncepcije liberalne demokracije o kojem je pisao Dewey, naime, sukoba između *demokracije kao društvenog ideala* i *demokracije kao sistema vladavine*, pri čemu demokracija kao sistem vlasti ne podrazumijeva i egalitarizam, pa se taj sukob može interpretirati i kao sukob između koncepcije društvenog egalitarizma i koncepcije predstavničke vlasti. Shvaćanje demokracije kao sistema vlasti, kako proističe iz Fukuyamina navoda, dovelo nas je do toga da svaku zemlju u kojoj su održani razložno fer demokratski izbori neizostavno nazivamo demokratskom. Ovom pojmovnom konfuzijom dodatno se otupljuje oštrica izvorno liberalno-demokratskog emancipatorskog impulsa. U svom tekstu »Democracy Is Radical«, očito pisanom pod dojmom isto tako »demokratskog« dolaska na vlast Adolfa Hitlera, Dewey nas 1937. godine upozorava:

»Demokracija ne znači samo one ciljeve za koje danas čak i diktature tvrde da su njihovi, sigurnost za pojedince i mogućnost razvoja njihovih ličnosti. Ona označava također i primarni naglasak na sredstva kojima se ti ciljevi postižu. Sredstva kojima je ona posvećena jesu ona koja se tiču dobrovoljnog djelovanja individua nasuprot prisili... nasilju; ona su snaga umne organizacije nasuprot organizaciji nametnutoj izvana i odozgo. *Fundamentalni princip demokracije je da se ciljevi slobode i individualnosti za sve mogu postići samo onim sredstvima koja su u skladu s tim ciljevima.*«¹⁷

U Deweyjevoj domovini polovi ovog unutardemokratskog konflikta poprimili su danas sasvim jasne konture u dva suprotstavljena politička tabora

– republikanskom i demokratskom. U svom glasovitom teheranskom predavanju, nastavljač Deweyjeva pragmatizma Richard Rorty govori kako je riječ ‘demokracija’ danas poprimila dva različita značenja:

»U svom užem, minimalističkom smislu ona označava sistem vlasti u kojem se moć nalazi u rukama slobodno izabranih službenika. Nazvat ću demokraciju u ovom smislu ‘konstitucionalizmom’. U njezinom širem smislu, ona označava društveni ideal, ideal jednakosti mogućnosti. U ovom drugom smislu, demokracija je društvo u kojem sva djeca imaju podjednake životne šanse, društvo u kojem nitko ne pati stoga što je rođen u siromaštvu, ili kao potomak robova, ili kao žena, ili pak kao homoseksualac. Nazvat ću demokraciju u ovom smislu ‘egalitarizmom’.«¹⁸

Upravo se u ovoj egalitarističkoj dimenziji o kojoj govori Richard Rorty krije Deweyjev demokratski ideal koji kaže da je »cilj demokracije moralni cilj dostojanstva i vrijednosti individuuma«. ¹⁹ U skladu s tim, još u svom spisu »The Public and Its Problems« Dewey rezolutno utvrđuje da »shvaćena kao ideja, demokracija nije alternativa drugim principima udruženog života. Ona je ideja zajedničkog života samog.«²⁰ Taj demokratski ideal implicira

»... političke asocijacije unutar kojih su sve osobe slobodni i jednaki građani te im je kao takvima omogućeno da prakticiraju učinkovitu zajedničku kontrolu nad temeljnim karakteristikama i posljedicama njihove političke asocijacije. Ovu kontrolu prakticiraju uključivanjem u forme političkog promišljanja koje imaju za cilj generiranje zajedničkih razloga, interesa i namjera kako demokracija ne bi bila dominacija većine već vladavina zakona koje svi mogu smatrati svojim vlastitim. Tako razumljena demokracija je uvezana jednim širim idealom društvene suradnje, aspiracije k zajedničkom društvenom životu slobodnom od dominacije, provedenom pod uvjetima koje svi prihvaćaju na recipročnoj osnovi i to kao slobodne i jednake osobe.«²¹

Put k takvom poimanju liberalne demokracije podrazumijeva, prema Deweyju, ne puko retransferiranje slobode iz ekonomske natrag u političku i javnu sferu. Bez utemeljenosti u ekonomskoj sferi, sloboda je puka negativna sloboda koju veliča suvremeni liberalizam i kao takva nedostatna za razvoj učinkovite slobode. Odnosno, negativna sloboda nema smisla ako nije, kako piše Dewey, »sredstvo za slobodu koja jest moć: moć da se postavljaju svrhe, da se mudro prosuđuje, da se evaluiraju žudnje prema posljedicama djelovanja; moć da se

12 John Dewey, »The Future of Liberalism«, str. 295.

13 Slavoj Žižek, »Ispod duge«, *Zarez* VI/143 (10–11), Zagreb, 2. prosinca 2004., str. 10.

14 Jean Bricmont, »Godina prva za ljevicu«, *Le Monde Diplomatique* 8–10, Zagreb, kolovoz 2007., str. 8.

15 John Dewey, »Freedom and Culture«, str. 70.

16 John Dewey, u: Robert B. Westbrook, *John Dewey and American Democracy*, Cornell University Press, Ithaca–London 1992., str. 436.

17 L. A. Hickman i T. M. Alexander (ur.), *The Essential Dewey, Vol. 1., Pragmatism, Education, Democracy*, str. 338.

18 Richard Rorty, »Democracy and Philosophy«, *Kritika & Kontekst* 33, Bratislava 2007., str. 8–26, ovdje str. 11.

19 John Dewey, »Democracy and Education in the World Today«, u: Jo Ann Boydston (ur.), *John Dewey, The Later Works, 1925–1953*, Vol. 13: 1938–1939, str. 294–303, ovdje str. 303.

20 John Dewey, *The Public and Its Problems*, Ohio University Press, Swallow Press, Athens (OH) 1954., str. 148. U izvorniku stoji: »Democracy is not an alternative to other principles of associated life. It is the idea of community life itself.«

21 David Peritz, »Toward a Deliberative and Democratic Response to Multicultural Politics: Post Rawlsian Reflections on Benhabib’s The Claims of Culture«, *Constellations*, Vol. 11, No. 2 (2004.), str. 266–290, ovdje str. 277.

odaberu sredstva, da se odabrani ciljevi provedu.«²² Drugim riječima, negativna sloboda ima smisla ako je sredstvo za ostvarenje pozitivne slobode, kao što pozitivna sloboda ima smisla jedino ako se ostvaruje u političkom kontekstu kojega omeđuje negativna sloboda, inače je ona puki ideološki diktat i predvorje totalitarizma. Konceptija pozitivne slobode, koju razvija Dewey, mogla bi se shvatiti, kako primjećuje Robert Westbrook, kao jedna »radikalna rekonstrukcija kapitalističke civilizacije na liniji demokratskog socijalizma«²³ ili »libertarijanskog socijalizma«.

Sloboda ne može steći moć, primjećuje Dewey u tekstu »No Half Way House for America«, bez »socijalizacije svih prirodnih resursa i prirodnog monopola zemljišne rente kao i bazične industrije«²⁴ upravo zato jer

»... moć danas počiva na kontroli sredstava za proizvodnju, razmjenu, transport i komunikaciju. Tko god ih posjeduje taj vlada životom zemlje... Moć je moć i ona mora djelovati i to u skladu s prirodom mašinerije kroz koju operira... Da bismo rehabilitirali demokraciju, samo je jedna stvar od suštinskog značaja. Narod će vladati samo ukoliko bude imao moć, a imat će moć u stupnju u kojem kontrolira zemlju, banke te proizvodne pogone i distributivne službe nacije.«²⁵

Nasuprot imperativnog jednodimenzionalnog konzumerstva građanina Fukuyaminog neoliberalizma, Dewey razvija koncepciju građanina *demokratskog socijalističkog komonvelta* kao tvorca, proizvođača, ali bez marksističke eshatologije postvarenog čovjeka. Za Johna Deweya »krajnji problem proizvodnje je proizvodnja ljudskih bića. Imajući ovaj cilj u vidu, proizvodnja dobara je nešto prijelazno i pomoćno«²⁶ i kao takva sastavnim je dijelom fundamentalnog *poietičkog* imperativa s kojim je suočen svaki slobodni individuum. Vrijedi se upitati je li *liberalizam* danas moguć još samo kao *socijalizam*. Jean Bricmont, na tragu Deweyja, taj spoj opisuje na sljedeći način:

»Liberalni mislioci iz 18. stoljeća zamišljali su društvo malih neovisnih proizvođača, a u tom kontekstu su i pojam 'slobodnog tržišta' kao i nesklonost prema moći feudalne države i crkve imali svoj puni smisao. No razvojem krupnog poduzetništva, proizvodnja se sve više socijalizirala, a time je nestalo i opravdanje za privatni karakter vlasništva nad sredstvima za proizvodnju. Temeljna ideja socijalizma je da u trenutku kada proces proizvodnje postane društven, njegova kontrola također mora biti društvena, barem ako želimo ostvariti nade o emancipaciji koje je izražavao klasični liberalizam. Ako su sredstva za proizvodnju i, kao što se dogodilo u 20. stoljeću, sredstva informiranja, u rukama nekolicine, oni tada posjeduju golemu moć nad ostatkom stanovništva, koja se ne razlikuje mnogo od feudalne moći. Pravi današnji nastavljači klasičnog liberalizma zapravo su zagovornici socijalizma, a oni koji danas u Francuskoj za sebe kažu da su 'liberali', zapravo su pobornici jednog osobitog oblika tiranije, tiranije poslodavaca, a, osim toga, najčešće i žestokog oblika etatizma.«²⁷

U svom djelu *Liberalizam i društvena akcija* Dewey naznačuje mogućnost rekonstrukcije liberalizma:

»Raniji je liberalizam pojedinačno i natjecateljsko ekonomsko djelovanje pojedinaca smatrao sredstvom za ostvarenje cilja društvenog blagostanja. Moramo obrnuti perspektivu i uvidjeti da je socijalizirana ekonomija sredstvo za ostvarenje cilja slobodnog individualnog razvoja.«²⁸

U ovom »rekonstrukcijskom obratu«, liberalizam se mora obraniti od vlastitih esencijalističkih, odnosno apsolutističkih pretenzija. Budući da je, naglašava Dewey,

»... oslobođenje sposobnosti pojedinaca za slobodno, samoinicijativno izražavanje bitan dio kreda liberalizma, liberalizam koji je iskren mora htjeti sredstva koja će dovesti do ostvarenja njegovih ciljeva.«²⁹

»Iskreni liberalizam« morao bi biti *de-esencijalizirani* liberalizam koji počiva na inspirativnom uvidu da »individuum nije ništa fiksno, dano. On je nešto

što se postiže, i to ne u izolaciji³⁰ već samo u u širem društveno-kulturnom kontekstu. On je nešto što se iznova proizvodi. Iz toga razloga liberalizam mora pokazati progresivan, a ne konzervativan interes »za djelovanje društvenih institucija koje se tiču, na pozitivan ili negativan način, razvoja individua«. ³¹ Za razliku od konzervativnog pristupa, koji insistira na slobodi i pravima smještenim izvan vremenskog i društveno-historijskog konteksta, upravo na kraju historije deweyjevski socijalistički liberalizam »zna da se sadržaj individuuma i slobode mijenja s vremenom«. ³² Taj *socijalistički liberalizam* nošen je imaginativnim potencijalom »kontinuirane rekonstrukcije ideja individualnosti i slobode u njihovoj unutarnjoj povezanosti s promjenama u društvenim odnosima«. ³³ Ovaj gotovo programski cilj »obnove liberalizma« Dewey obrazlaže u svojoj studiji *Liberalizam i društvena akcija*:

»Liberalizam je privržen cilju koji je ujedno postojan i fleksibilan: oslobođenje pojedinaca tako da ostvarenje njihovih sposobnosti može biti zakon njihova života. On je privržen upotrebi oslobođene inteligencije kao metode usmjeravanja promjene. U svakom slučaju, civilizacija se suočila s problemom ujedinjenja promjena koje se zbivaju u koherentnom obrascu društvene organizacije. Liberalni duh obilježen je vlastitom slikom obrasca koji se zahtijeva: to je društvena organizacija koja će omogućiti djelotvornu slobodu i mogućnost za osobni razvoj uma i duha svih pojedinaca. Njegova sadašnja potreba je uvid da je uspostavljena materijalna sigurnost preduvjet ciljeva koje brani tako da, ukoliko je osnova života sigurna, pojedinci mogu aktivno dijeliti bogatstvo kulturnih izvora koji sada postoje i mogu pridonijeti, svaki na svoj način, njihovom daljem obogaćivanju.«³⁴

Naime, liberalizam kao socijalizam čuva u sebi početni rekonstrukcijski potencijal liberalne ideje i svojim bi se rekonstruktivizmom, odustajanjem od esencijalizacije, mogao nositi s izazovima 21. stoljeća. Jedan od najeksplicitnijih liberal-socijalističkih³⁵ stavova nalazimo u Deweyjevom tekstu »Unity and Progress« iz 1933. godine u kojem kaže:

»Htio bih takvu politiku putem koje će se promicati uspostava jednog *genuino* kooperativnog društva čiji bi radnici kontrolirali proizvodnju i financije što je moguće izravnije putem same

22 John Dewey, u: Robert B. Westbrook, *John Dewey and American Democracy*, str. 503.

23 Robert B. Westbrook, *John Dewey and American Democracy*, str. 444.

24 John Dewey, u: *ibid.*, str. 441.

25 John Dewey, »Imperative Need: A New Radical Party«, u: Jo Ann Boydston (ur.), *The Later Works, 1925–1953, Vol. 9: 1899–1925*, Southern Illinois University Press, Carbondale–Edwardsville 1986., str. 76–80, ovdje str. 76.

26 John Dewey, u: Robert B. Westbrook, *John Dewey and American Democracy*, str. 453.

27 Jean Bricmont, »Godina prva za ljevicu«, str. 8.

28 John Dewey, *Liberalizam i društvena akcija*, prijevod i pogovor Heda Festini, KruZak, Zagreb 2004., str. 87.

29 *Ibid.*, str. 86.

30 John Dewey, »The Future of Liberalism«, str. 291.

31 *Ibid.*

32 *Ibid.*, str. 292.

33 *Ibid.*

34 John Dewey, *Liberalizam i društvena akcija*, str. 57–58.

35 Dakako, *socijalizam* koji bi se mogao pripisati Deweyju valja razlikovati od socijalizma kao, kako sam Dewey kaže, »onog načina života koji uništava tu individualnu odgovornost i djelovanje koje je u samom srcu modernoga života« (John Dewey, u: Steven C. Rockefeller, *John Dewey: Religious Faith and Democratic Humanism*, Columbia University Press, New York 1991., str. 157). Dewey ovdje očito

ekonomske organizacije društva, a ne putem bilo kakvog nametnutog državnog socijalizma i gdje bi rad uspio osigurati ne samo sigurnost, slobodno vrijeme i mogućnost kulturnog razvoja nego i takav udio u kontroli koji bi mogao izravno doprinijeti intelektualnoj i moralnoj realizaciji ličnosti.«³⁶

Laissez-faire liberalizam vidno osiromašuje liberalnu ideju rezervirajući je samo za uski krug ljudi – internacionalnih korporacijskih poduzetnika ili globalne natklase, kako je naziva Richard Rorty³⁷ – čineći je povlaštenom naracijom, praktično ideologijom novih moćnih globalnih oligarhija. »Apsurdno je«, razmišlja Dewey prije ravno sedamdeset godina, »zamišljati slobodu po kalupu poslovnog poduzetnika ignorirajući to silno discipliniranje kojem su podvrgnuti radnici, kako oni manuelni tako i oni intelektualni.«³⁸ Tome nasuprot, na tragu radikalne emancipatorske misli Johna Deweyja, Chantal Mouffe poentira kako bi se cilj jednog takvog »radikalnog demokratskog građanstva trebao sastojati u konstrukciji zajedničkog političkog identiteta koji bi stvorio uvjete za uspostavu nove hegemonije artikulirane kroz nove egalitarne društvene odnose, prakse i institucije.«³⁹

Budući da je demokracija ideja zajedničkog života sâmog koja počiva na stalnim imaginativnim rekontekstualizacijama iskustva za razliku od marksizma, Dewey ne predviđa puno ostvarenje tog društvenog ideala koji bi, svjestan je Dewey, doveo do tiranije i diktature. Horizont emancipatorske imaginacije, koja je trajna rekonstrukcija, je za Deweyja uvijek otvoren i trajnim regulativnim idealom.⁴⁰ Zbog te stalne »regulativne« otvorenosti kao preuvjeta proizvodnje i postizanja (*achieving*) individuum, za Deweyja je demokracija po svojoj prirodi uvijek radikalna ili uopće nije demokracija.

Asim Mujkić

The Future of Democracy

Emancipatory Imagination and Reality of Capitalism
in John Dewey's Later Works

Abstract

It seems that it has for long been anticipated what, actually, might have gone wrong with liberalism itself. One of the greatest thinkers of liberalism, John Dewey, had written extensively about this topic in his "late works" where he rather precisely described what he termed an absolutist defect of liberalist doctrine. This potent description, in author's view, is still plausible today. Dewey's insight can serve us as a particular warning about what contemporary liberals, faced with "neo-liberal" deviations should avoid in the near future. This text is particular analysis of various possibilities opened by Dewey's key insight that liberalism indeed must defend itself from its own essentialist, that is absolutist intentions. Such a "de-essentialized" liberalism resides on Dewey's inspirational insight that an "individual is nothing fixed (as a consumer, a class-member, an ethnic-group-member, etc. – A. M.), given, but it is achieved, not in an isolation" but in a specific wider social and cultural context. In that sense liberalism is meaningful only if it is the liberal socialism.

Key words

liberalism, liberal socialism, radical democracy

referira na ideološka zastranjenja sovjetskog, državnog socijalizma. Nadalje, Rockefeller jasno ukazuje da Dewey podjednako napada i »laissez-faire individualizam i centralizirani državni socijalizam komunista« (Rockefeller, str. 358). Mislim da Dewey kroz kritiku devijacija i liberalizma i socijalizma upravo želi očuvati njihov emancipatorski potencijal kao okvir unutar kojega bi se mogao razvijati građanin demokratskog komonvelta, odnosno individuum koji će, što Dewey često naglašava, biti »demokratsčan i u mišljenju i u djelovanju«. Iz tog razloga smatram termin socijalističkog liberalizma prikladnim i upotrebljivim osobito u suvremenim diskusijama o perspektivama liberalizma. Rockefeller obrazlaže kako je Dewey ustvari »favorizirao decentraliziranu formu demokratskog socijalizma« (Rockefeller, str. 438). I njegov društveni angažman, osobito tijekom kriznih tridesetih godina 20. stoljeća, imao je prepoznatljive socijalističke karakteristike. Tako Rockefeller bilježi da je za vrijeme Velike depresije Dewey nastojao usmjeriti »liberalne snage u Americi k instituiranju društvenog planiranja i kontrole koje je smatrao od suštinskog značaja za ekonomski oporavak i širu pravедnost« (Rockefeller, str. 447). Poznat je njegov angažman u Ligi za industrijsku demokraciju, predsjedavanje People's Lobbyjem u Washingtonu, te predsjedavanje Ligom za neovisnu političku akciju (League for Independent Political Action, LIPA), zapravo novom nacionalnom političkom strankom u kojoj su svoj

doprinos dali i takvi intelektualci kao što su W. E. B. Du Bois i Reinhold Niebuhr. LIPA je okupljala napredne i radikalne lijeve političke grupe koje su, kako opisuje Rockefeller, slijedile jasnu socijalističku platformu.

36

John Dewey, »Unity and Progress« (1933.), u: Jo Ann Boydston (ur.), *John Dewey, The Later Works, 1925–1953*, Vol. 9: 1899–1925, str. 71–75, ovdje str. 72.

37

Vidjeti šire u: Richard Rorty, *Achieving Our Country*, Harvard University Press, Cambridge, Mass. 1998.

38

John Dewey, »The Future of Liberalism«, str. 294–295.

39

Chantal Mouffe, *The Return of the Political*, str. 86.

40

Žižek upozorava, na primjer, kako je »ono što mami iz pozadine, naravno, Kantova razlika između konstitutivnog i regulativnog aspekta: Stvar (na primjer, sloboda) mora da ostane regulativni ideal – pošto svaki pokušaj njene pune realizacije jedino može da vodi u najstrašniju tiraniju«. Slavoj Žižek, *Ispitivanje realnog*, Akademski knjižica, Novi Sad 2008., str. 228.